

MANTGUM, DE HERVORMDE KERK.

Bouwgeschiedenis en exterieur

In het begin van de 13de eeuw werd op de terp van Mantgum een kerk gebouwd. Dit ongetwijfeld Romaanse kerkje had een rondgesloten koor. Het was ongeveer een meter smaller en vijf meter korter dan de huidige kerk. De kerk was gewijd aan Maria. Omstreeks 1500 werd deze kerk tot op de fundamenten afgebroken. Een nieuwe, grotere kerk, in laat-Gotische stijl met een vijfzijdig gesloten koor, verrees op dezelfde plaats. In de muren werden ook kloostermoppen verwerkt die afkomstig waren van de afgebroken kerk. Ingrijpende wijzigingen aan de kerk werden uitgevoerd in de jaren 1866 en 1867. De muren werden verhoogd en tevens werden een nieuw dak en gewelf aangebracht. Om een symmetrische verdeling te krijgen van de vensters werd een aantal nieuwe ingebroken.

Bovendien werden de vensters in de noord- en de zuidmuur en in het koorgedeelte in dezelfde vorm gehakt. Ook werd het gebouw bepleisterd. In 1868 volgde nog de afbraak van de oude zadeldaktoeren en de bouw van een geheel nieuwe toren, bestaande uit drie geledingen, met rondboogversieringen. De toren kreeg als bekroning een spits. Op het vierkant kwam aan alle zijden een gietijzeren hekwerk met krulornamenten. Dit hekwerk is naderhand verdwenen.

In de toren bevinden zich twee klokken. De ene dateert uit 1499 en is gegoten door Gerard van Wou uit Kampen; de andere is in 1896 vervaardigd door de Fa. A.H. van Bergen uit Heiligerlee. Het uurwerk is door laatstgenoemde firma in 1878 in de toren aangebracht.

Het interieur heeft in de jaren 1779 tot en met 1781 en 1876 en 1877 belangrijke wijzigingen ondergaan (zie hierna onder "Interieur"). Een grondige restauratie van zowel het exterieur als het interieur vond plaats in 1990 en 1991.

Interieur

Het eikenhouten meubilair en dito betimmering van de kerk zijn in de jaren 1779 tot en met 1781 vervaardigd door de Leeuwarder antiëksnijder of "beeldhouwer in hout" Hermannus Berkebijl. Het werk werd aangenomen door de Leeuwarder timmerman Teeke Sentjes. Alle onderdelen van de inrichting zijn in genoemde periode tot stand gekomen en vormen daardoor een eenheid. Van weinig historische kerkinterieurs kan dat worden gezegd. Bovendien is het geheel nagenoeg ongeschonden bewaard gebleven. Dat alleen al maakt de kerk van Mantgum tot een zeer interessant cultuur-historisch monument. Al het snijwerk is uitgevoerd in Lodewijk XVI-stijl. Het interieur is nog geheel ingericht volgens de zogenaamde protestantse traditie, waarbij de kansel zich aan de zuidzijde bevindt.

De kansel vormt het centrale onderdeel van het interieur. Door de ronde vorm van de kuip en het klankbord is de kansel uniek in Friesland. De kuip bevat vijf panelen met snijwerk van bijbelse voorstellingen, die als thema hebben: ontmoetingen met Christus. Onderaan de panelen zijn de bijbelgedeelten vermeld. Het zijn van links naar rechts:

1. Christus' gesprek met Nicodemus (Johannes 3:1-22);
2. genezing van een waterzuchtige op sabbat (Lucas 14:1-7);
3. ontmoeting van Christus met de overspelige vrouw (Johannes 8:3-12);
4. de twaalfjarige Jezus in de tempel (Lucas 2:46);
5. gesprek van Christus met de Samaritaanse vrouw (Johannes 4:5-27).

De voorstellingen zijn gesneden onder draperieën en in perspectief. Dat laatste is bijzonder, omdat de panelen ook nog gebogen zijn. De vier stijlen tussen de panelen zijn versierd met gesneden festoenen, waarin een groot aantal symbolische afbeeldingen is verwerkt. De Festoenen bevatten van links naar rechts:

1. trompet, juk, borstschild van de hogepriester, boekrol, kelk, pot met vuur, trompetten;
2. engelenkopjes, kroon, boek met daaromheen een slang, fakkel, os, hoorn des overvloeds;
3. helm, adelaar, hart, offerblok, zwaard, pantser, leeuw, schild, anker;
4. adelaars, boekrol, wetstafels, korenaren, vogels, boekrol, kruik, druiventros.

Hoewel het van sommige symbolen moeilijk is vast te stellen wat hun betekenis is, kunnen ze worden onderscheiden naar de volgende thema's: de vier evangelisten, geloof, hoop en liefde, Oude en Nieuwe Testament, Heilig Avondmaal, woestijn en beloofde land, eeuwigheid en eeuwig leven, dood en vergankelijkheid, oordeel Gods en laatste oordeel.

De kuip is verder rondom getooid met ornamenten in de vorm van lauwerbladeren en acanthusloof. Het ruggeschot is versierd met gesneden guirlandes en draperieën. Opvallend is het handje met de uitgestoken

wijsvinger als kapstok voor de baret van de predikant. Het ronde klankbord sluit qua ornamentiek aan bij de kuip. Als tegenhangers van de rijk gesneden stijlen op de kuip zitten op het lijstwerk van het klankbord vooruitspringende elementen met bloemmotieven. Tegen de onderzijde bevindt zich een gesneden compositie van bloemen en vruchten. De trapleuning steunt op een rijke snijwerkversiering bestaande uit acanthusloof en guirlandes. De versiering van het doophek, met eveneens opengewerkt snijwerk van acanthusloof en guirlandes, komt overeen met die van de kanseltrap. Op de steunpunten van het hek staan siervazen. De gesloten banken evenwijdig aan de noordmuur zijn de mannenbanken. De banken met open rugleuning dwars op de zuidmuur zijn de vrouwenbanken. De open rugleuning heeft waarschijnlijk te maken met de rokkendracht van de vrouwen in vroeger tijden. De bank tegen de oostzijde in het koor is de kerkvoogdenbank. Boven deze bank bevindt zich een door snijwerk omgeven medaillon, waarop de vernieuwing van "t Hout binnen in deeze Kerk" in de jaren 1779, 1780 en 1781 is vermeld, met daaronder de namen van de grietman E.H. van Aylva, de kerkvoogden F.D.W.A. Wiearda en F. Rommerds en de predikant N. Pluim. De wand onder het orgel, de zogenaamde pei, heeft ook fraai gesneden onderdelen. Gewezen wordt op de vier consoles onder de galerij en allerlei muziekinstrumenten op de panelen en boven de deuren, zoals: fluiten, vedel, harp, triangel, luit, trompet en hoorns. Boven de deuren is ook een bijbel afgebeeld omgeven door een slang die zichzelf in de staart bijt, als symbool van de eeuwigheid. In de jaren 1876 en 1877 vond nog een vrij ingrijpende wijziging plaats in het interieur door het aanbrengen van nieuw stucwerk. Op de muren, de trekbalken en korbelen werd een stuclaag met ornamenten aangebracht en onder het houten tongewelf kwam een nieuw slucgewelf. De kerk bevat een aantal belangwekkende zerken. In het koor liggen enkele renaissancezerken met Latijnse opschriften, die graven dekken van de families Hoxwier en Galama. Deze families bewoonden eertijds de State Hoxwier, die even ten noordoosten van het dorp lag. De state is in de vorige eeuw afgebroken. Een zerk met daarop een levensgrote afbeelding van Seerp van Galama, die oorspronkelijk ook in het koor lag, is in 1922 gerestaureerd en toen aangebracht in de muur in de voorkerk. Seerp van Galama was een vooraanstaande Friese edelman. Hij onderhandelde als gecommiteerde van de Friese Staten met de stadhouder en de landvoogdes en behoorde ook tot de ondertekenaars van het Smeekschrift der Edelen (1566). Als hopman onder Lodewijk van Nassau vocht hij tegen de Spanjaarden in de slag bij Jemgum (1568). Later vluchtte hij met vrouw en kinderen naar Emden. Van 1577 tot 1581 was hij grietman van Baarderadeel. Na zijn overlijden op 22 januari 1581 werd hij in de kerk van Mantgum begraven. In het schip van de kerk liggen onder andere zerken van een pastoor en zes predikanten. De altaarsteen van rode zandsteen, die na de reformatie is verwijderd en ongeveer vierhonderd jaar voor de ingang van de kerk heeft gelegen, heeft thans een plaats gekregen op een voetstuk in de voorkerk.

Orgel

Al in de 17de eeuw moet de kerk van Mantgum een orgel rijk zijn geweest. De orgelbouwer Jan Harmens uit Berlikum bouwde in 1710 een nieuw orgel, waarbij hij materiaal uit het oude orgel gebruikte. Het instrument bestond uit een hoofdwerk en een rugwerk en telde twaalf stemmen. In 1813 bracht Jan Reinders Radersma uit Wieuwerd ingrijpende wijzigingen aan aan het orgel, die tevens een uitbreiding inhielden. In 1845 moesten al weer noodzakelijke verbeteringen worden uitgevoerd. Maar ook daarna functioneerde het instrument nog niet naar behoren, want in 1878 nam de orgelbouwer L van Dam uit Leeuwarden het oude orgel over van de kerkvoogdij en bouwde een geheel nieuw instrument. Tussen de kerkvoogdij en Van Dam werd overeengekomen dat de drie beelden die op het oude orgel hadden gestaan, voorstellende geloof, hoop en liefde, weer op de nieuwe orgelkas moesten worden geplaatst. Het orgel kreeg twee manualen en een vrij pedaal. Het werd ingespeeld op 21 december 1879 door K. Suringbroek, organist te Leeuwarden. De dispositie van dit goed bewaard gebleven instrument, in zijn in deftig zwart geschilderde kas met verguld lofwerk, is als volgt:

hoofdwerk		bovenwerk:		pedaal:	
Prestant	8'	Salicionaal	8'	Subbas	16'
Bourdon	16'	Viool de Gambe		Prestant	8'
Holpijp	8'	Fluit dolce	8'	Gedekt	8'
Violon	8'	Salicet	4'	Octaaf	4'
Octaaf	4'	Fluit travers	4'		
Roerfluit	4'	Gemshoorn	2'		
Quintprestant	3'	Klarinet	8'		
Octaaf	2'				
Cornet	3 sterk (discant)	Tremulant			
Trompet	8' (bas/discant)				

Bijzonderheden

De zestien gebrandschilderde glas-in-lood-ramen in de vensters aan weerszijden van de kansel hebben geen kerkelijke herkomst. Ze zijn afkomstig uit het voormalige gemeentehuis van Baarderadeel dat in Mantgum stond. Toen dit gemeentehuis in 1984, na de gemeentelijke herindeling, zijn functie verloor, werden de glas-in-lood-ramen met voorstellingen van de kerken en torens in de vroegere gemeente Baarderadeel aan de kerk van Mantgum geschonken. De ramen zijn circa 60 jaar geleden gemaakt door de glazenier J.H. Wijkmans te Groningen. Rond het kerkhof werd in 1863 een uitbundig geornamenteerd gietijzeren hekwerk geplaatst, dat was vervaardigd door B.E. Mohrmann uit Leeuwarden. Het hek wacht op een grondige restauratie.

T.E. van Popta
1996

Literatuur

- De kerk te Mantgum in historisch perspectief, Herv. Kervoogdij Mantgum, 1991.
- S. ten Hoeve, Hermannus Berkebijl, antieksnijder te Leeuwarden. In: publicatieband nr. 1 Stichting Alde Fryske Tsjerken (blz. 171-181).
- S. ten Hoeve, Friese preekstoelen (Leeuwarden, 1980).